

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 327.7:341.1(4-11):005.334

В. Б. Дубовик
кандидат юридичних наук

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ З БЕЗПЕКИ І СПІВРОБІТНИЦТВА ЄВРОПИ

Постановка проблеми. Організація з безпеки і співробітництва Європи (далі – ОБСЄ) займає провідне місце серед міжнародних регіональних безпекових організацій, метою діяльності яких є вирішення проблем безпеки і співробітництва у економічній, соціальній, гуманітарній сфері. В рамках свого розвитку ОБСЄ об'єднала 57 держав Європи, Центральної Азії, Північної Америки для поглиблення діалогу і пошуку механізмів ефективного реагування на виклики та загрози безпеці, забезпечення миру, демократії та стабільності, проводячи роботу у трьох вимірах: воєнно-політичному, економіко-екологічному і гуманітарному, на засадах відданості спільним цінностям та шляхом спільних дій, співпраці й солідарності. Відтак в рамках системи колективної безпеки ОБСЄ відображає всеохоплюючий і неподільний підхід до поняття безпеки.

Відтак **метою статті** є дослідження створення та розвитку ОБСЄ в ретроспективі.

Виклад дослідження. ОБСЄ, будучи однією з молодих міжнародних організацій, має власну історію становлення, що почалася з відкриття у м. Гельсінкі 3 липня 1973 р. Наради з безпеки і співробітництва в Європі (далі – НБСЄ), яка тривала протягом ще двох років у Женеві й була завершена в Гельсінкі 1 серпня 1975 р. підписанням Заключного акта представниками 35 держав Європи та Америки [1, с. 4].

У еволюції ОБСЄ від безпекового форуму – до міжнародної регіональної організації, яка стала важливою складовою сучасної архітектури європейської і глобальної безпеки, головну роль відіграли ключові документи НБСЄ/ОБСЄ. Потрібно зауважити, що ОБСЄ не має єдиного засновницького документу, як наприклад договір про функціонування ЄС тощо. Основоположним документом, що заклав підвалини для створення ОБСЄ вважається Гельсінський Заключний акт (1975 р.) [2], яким закріплено головні напрями і принципи діяльності організації. Серед них: питання забезпечення безпеки та співробітництва в економічній і гуманітарній сферах, зокрема в галузі економіки, науки й освіти, технологій, прав людини, культури, інформації тощо. Саме розуміння єдності

безпеки і співробітництва, цілісності воєнно-політичного, економіко-екологічного та гуманітарного аспектів діяльності ОБСЄ в умовах зміни типу глобальних загроз стало відгуком на якісно нові вимоги до забезпечення безпеки у післявоєнну добу [3, с. 86].

Важливо зазначити, що десять принципів Заключного акта 1975 р. (суверенна рівність, повага до прав, властивих суверенітету; незастосування сили або загрози силою; непорушність кордонів; територіальна цілісність держав; мирне врегулювання суперечок; невтручання у внутрішні справи; дотримання прав людини та основних свобод; рівноправність і право народів розпоряджатися своєю долею; співробітництво між державами; сумлінне виконання зобов'язань з міжнародного права) мали історичне значення, вони не тільки сприяли зменшенню напруженості в епоху «холодної війни», а й заклали основу довгострокового співробітництва, визначивши конкретні сфери для міждержавної взаємодії [4, с. 119]. Фактично принципи Заключного акту заклали основи ініціатив і встановили засади діяльності ОБСЄ у майбутньому, визначаючи підходи до розуміння безпеки у трьох вимірах: воєнно-політичному, економіко-екологічному та гуманітарному. Унікальність Документа полягає у тому, що, маючи складну структуру, він установлює принципи відносин між державами, закріплює цілі держав-учасниць, фіксує колективно відпрацьовані, узгоджені та схвалені рекомендації, а також містить правові норми. Гельсінський Заключний акт увійшов у історію як документ, який доповнив список основних принципів міжнародного права таким принципом як повага до прав людини [3, с. 87].

В ухваленому в 1989 р. Підсумковому документі Віденської зустрічі держав-учасниць Наради з безпеки та співробітництва в Європі було визнано, що численні можливості, які надаються Заключним актом, не були у достатній мірі реалізовані [5]. Питання захисту прав людини, що розглядаються ОБСЄ, формують частину так званого людського виміру ОБСЄ. Цей термін був офіційно введений саме в 1989 році в Заключному документі Віденської зустрічі і застосовується як загаль-

ний термін для всіх питань, що стосуються прав людини й фундаментальних свобод, людських контактів та інших питань гуманітарного характеру, які підпадають під юрисдикцію цієї організації. Крім того, термін охоплює питання, пов'язані з демократією, демократичними інститутами та правопорядком [4, с. 120].

Внаслідок цього держави-учасниці визнали, що сприяння розвитку економічних, соціальних, культурних прав, так само як громадянських і політичних, має першорядне значення для людської гідності і для досягнення законних прагнень кожної особистості. Тому вони зобов'язались продовжувати зусилля, щоб забезпечити поступово повне здійснення економічних, соціальних і культурних прав усіма належними способами, зокрема шляхом прийняття законодавчих заходів [3, с. 88].

Особлива увага була сконцентрована на проблемах у сфері зайнятості, житла, соціального забезпечення, охорони здоров'я, освіти і культури. Визнаючи провідну роль інформаційної взаємодії, у ході зустрічі було прийнято рішення про обмін інформацією та надання відповіді на запити держав-учасниць стосовно ситуації із дотриманням прав людини на їхній території.

Крім того, слід зазначити, що на Загальноєвропейській зустрічі в Парижі (1990 р.), а також на зустрічах представників держав – учасників Наради з безпеки і співробітництва в Європі, що відбулися в Белграді (1977–1978 рр.), Мадриді (1980–1983 рр.), Відні (1986–1989 рр.), Копенгагені (1990 р.), Москві (1991 р.), були розроблені й прийняті конкретні рішення щодо розвитку співпраці європейських держав, США та Канади в галузі прав людини.

В організаційному плані було досягнуто домовленості щодо проведення двосторонніх зустрічей з метою вивчення питань із людського виміру безпеки НБСЄ, враховуючи ситуації порушення прав окремих людей. Важливість питання людського виміру безпеки потребувала утворення нових інститутів і структур. Тому у наступних документах НБСЄ/ОБСЄ були ухвалені широкі рішення з проблем організаційного забезпечення людського виміру діяльності організації [3, с. 86].

Прихильність країн Сходу і Заходу до становлення нової системи європейських відносин знайшла відображення у підсумковому документі НБСЄ – Паризькій хартії для нової Європи 1990 р. [6]. Розуміння безпеки ґрунтувалося поглядах і зобов'язаннях, серед яких – захист прав людини, утвердження демократії та верховенства права, заохочення економічної свободи і соціальної відповідальності. Потужного імпульсу розвитку співробітництва у рамках організації надало визнання на майбутнє таких орієнтирів, як людський вимір і безпека, економічна співпраця і довіклля, культура, мігранти тощо [3, с. 89].

У Паризькій хартії для нової Європи передбачалося створення Парламентської асамблеї НБСЄ, до якої повинні увійти члени парламентів усіх держав-учасників. У рамках цього парламенту могли б бути створені спеціальні органи з повноваженнями розглядати окремі порушення основних прав і свобод людини й приймати обов'язкові за ним рішення [7, с. 93].

Саме необхідність у відновленні політичного діалогу на міжнародному регіональному рівні спонукала до інституційного розвитку НБСЄ, утворення нових структур та інститутів процесу НБСЄ. Зустрічі міністрів закордонних справ у якості Ради міністрів було визнано центральним форумом для політичних консультацій у рамках процесу НБСЄ [3, с. 90].

Подальший розвиток названі підходи до міждержавного діалогу були відображені у положеннях Документу Копенгагенської наради Конференції щодо людського виміру НБСЄ (1990 р.) та Женевській Доповіді Наради експертів із питань національних меншин (1991 р.). Документ Копенгагенської наради Конференції щодо людського виміру НБСЄ знов підтвердив обов'язок держав поважати право один одного вільно вибирати і розвивати відповідно до міжнародних стандартів у галузі прав людини свої політичні, соціальні, економічні та культурні системи [8].

Одночасно держави-члени підтвердили переконання у тому, що заохочення економічних, соціальних і культурних прав, а також цивільних і політичних має першорядне значення для забезпечення захисту прав і основоположних свобод людини. У акті зафіксовано зобов'язання щодо заохочення соціальної справедливості, покращення умов життя і праці, приділення окремої уваги проблемам у сфері зайнятості, забезпечення житлом, соціального забезпечення, освіти, культури, охорони здоров'я тощо. Окремим досягненням цього Документу можна вважати визнання цивільних, економічних, соціальних, культурних прав дитини, особистих свобод та права на особливий захист від усіх видів насильства та експлуатації. Копенгагенська нарада відзначила готовність своїх держав-учасниць розвивати активну молодіжну політику, зокрема через застосування різних механізмів підтримки освітніх проектів тощо [8].

Особливе місце в Документі Копенгагенської наради Конференції щодо людського виміру НБСЄ відведено питанням, які стосуються національних меншин. В IV розділі закріплено демократичний політичний формат вирішення таких питань, зафіксовано права осіб, які належать до національних меншин, серед яких культурні, соціальні, гуманітарні [8].

Зміна геополітичної карти Європи, пов'язана із подіями на сході цього континенту у кінці 80-х – на початку 90-х рр., розмивання соціаль-

но-економічних відмінностей західно- і східно-європейських країн, соціокультурні і політичні передумови для об'єднання Європи, єдність поглядів на права людини вплинули на перспективи трансформації НБСЄ у ОБСЄ та утвердження ролі організації у формуванні нової філософії європейської безпеки.

Рішення про перетворення НБСЄ на ОБСЄ з 1 січня 1995 р. було ухвалено у ході Будапештської зустрічі на вищому рівні у грудні 1994 р. Тоді ж була проголошена стратегічна декларація «На шляху до справжнього партнерства у нову добу», яка поставила завдання щодо розробки моделі загальної і всеосяжної безпеки для Європи ХХІ ст. [4, с. 120].

У грудні 1996 р. на Лісабонській зустрічі лідерів держав-учасниць ОБСЄ приймається Декларація «Про модель загальної та всеосяжної безпеки для Європи ХХІ ст.», у якій наголошується на необхідності розбудови мирної і демократичної Європи без розмежувальних ліній та визначається ціль – перетворити пошуки більшої безпеки у спільні зусилля з «втілення сподівань і поліпшення життя усіх наших громадян» [9].

Політично зобов'язуючий акт, орієнтований на ХХІ ст., – Стамбульський документ «Хартія європейської безпеки» 1999 р. [10] – відобразив концепцію безпеки світового співтовариства за двома принципами: нерозривного зв'язку безпеки кожної окремо взятої держави з безпекою усіх інших держав, і першочергової відповідальності РБ ООН за підтримку міжнародного миру.

Одночасно Хартія закріпила роль ОБСЄ як єдиної загальноєвропейської безпекової організації, покликаної забезпечити мир і безпеку у своєму регіоні.

Висновок. Аналіз передумов і мотивів сторін конфлікту, соціокультурних особливостей і розбіжностей у традиціях у країнах, в яких проводились миротворчі або гуманітарні операції, доводить необхідність модернізації інструментарію ОБСЄ. Тому дедалі частіше наголошується на кризі організації, витоки якої потрібно шукати у низці зовнішніх і внутрішніх чинників.

Суттєвою перешкодою для діяльності міжнародних безпекових організацій, зокрема ОБСЄ, на пострадянському просторі, як наголошують експерти, стала правова колізія двох міжнародних принципів: права націй на самовизначення і територіальної цілісності держави. Крім того, досвід ОБСЄ продемонстрував, що, попри гнучкість механізмів у врегулюванні конфліктів, арсенал інструментарію ОБСЄ є критично недостатнім.

Рішення, які приймаються у рамках організації, мають не юридично, а політично зобов'язуюче

спрямування. Попри наявність різних інститутів ОБСЄ, у структурі організації фактично немає виконавчого органу, наділеного повноваженнями стосовно забезпечення виконання прийнятих рішень. Незважаючи на заявлену в Астанінській декларації необхідність подолати недовіру і розбіжності в уявленнях про безпеку, на сьогодні не вдається вирішити проблему розходження держав-учасниць ОБСЄ у поглядах на міжнародну і національну безпеку. Якщо на Заході домінує позиція, за якою військова сила та її використання мають бути підпорядковані винятково цілям захисту прав людини, цінностям свободи і демократії, для чого можуть здійснюватися «гуманітарні операції», то за російським розумінням воєнно-політичного виміру міжнародної безпеки, військово-політична діяльність як особлива сфера відокремлена від гуманітарних питань [11].

Література

1. OSCE Handbook. Vienna : OSCE. Press and Public Information Section, 2007. P. 4-12.
2. Conference On Security And Co-Operation In Europe Final Act, Helsinki 1975. URL: <http://www.osce.org/helsinki-final-act?download=true>.
3. Горбатюк С. Є. Роль організації з безпеки і співробітництва в Європі у системі забезпечення соціогуманітарної безпеки. *Ефективність державного управління* : зб. наук. пр. / Львів. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; за заг. ред. В. С. Загорського та А. В. Ліпенцева. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2017. Вип. 2 (51). 86-94 с.
4. Тодоров І, Швець О. Роль Організації з безпеки і співробітництва в Європі у забезпеченні дотримання прав людини. *Схід*. 2011. № 4 (111). С. 119-122.
5. Итоговый документ Венской встречи 1986 года представителей государств – участников Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе, состоявшейся на основе положений Заключительного акта, относящихся к дальнейшим шагам после Совещания (1989, Вена). URL: <http://www.osce.org/ru/mc/40885?download=true>.
6. Charter Of Paris For A New Europe (1990, Paris). URL: <http://www.osce.org/mc/39516?download=true>.
7. OSCE Human Dimension Commitments / The OSCE, Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR). 2nd Edition. Warsaw : ODIHR, Poligrafus Andrzej Adamiak, 2006. Vol. 2 : Chronological Compilation. VII. P. 93-100.
8. Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE. URL: <http://www.osce.org/odhr/elections/14304?download=true>.
9. Лісабонська декларація щодо моделі загальної та всеосяжної безпеки для Європи ХХІ століття ОБСЄ. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_087.
10. Istanbul Document. 1999. URL : <http://www.osce.org/mc/39569?download=true>.
11. ОБСЄ: сучасні виклики та перспективи розвитку: аналіт. доп. URL: http://www.niss.gov.ua/public/File/2013_table/0312_dopovid.pdf.

Анотація

Дубовик В. Б. Історія становлення організації з безпеки і співробітництва Європи. – Стаття.

В статті розглянуто історичні етапи становлення Наглядової ради з безпеки і співробітництва в Європі та основні міжнародні документи, що заклали правову основу створення та функціонування Організації з безпеки і співробітництва в Європі.

Ключові слова: ОБСЄ, НБСЄ, безпека, міжнародна співпраця, Паризька Хартія нової Європи.

Аннотация

Дубовик В. Б. История становления организации по безопасности и сотрудничеству Европы. – Статья.

В статье рассмотрены исторические этапы становления Наблюдательного совета по безопасности и сотрудничеству в Европе и основные международные

документы, заложившие правовую основу создания и функционирования Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе.

Ключевые слова: ОБСЕ, НБСЕ, безопасность, международное сотрудничество, Парижская Хартія новой Европы.

Summary

Dubovyk V. B. History of the organization of security and cooperation in Europe. – Article.

The article examines the historical stages of the establishment of the Steering Board for Security and Co-operation in Europe and the main international documents that laid the legal basis for the establishment and operation of the Organization for Security and Co-operation in Europe.

Key words: OSCE, OSCE, Security, International Cooperation, Paris Charter of New Europe.